

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Gebundelde sporen : enkele kanttekeningen bij aardewerk en nederzettingen uit Romeins Nederland

Enckevort, H.L.H.

Citation

Enckevort, H. L. H. (2012, November 21). *Gebundelde sporen : enkele kanttekeningen bij aardewerk en nederzettingen uit Romeins Nederland*. *Archeologische Berichten Nijmegen*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20151>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20151>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20151> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Enkevort, Harry van

Title: Gebundelde sporen : enkele kanttekeningen bij aardewerk en nederzettingen uit Romeins Nederland

Date: 2012-11-21

3

HET AARDEWERK UIT DE NEDERZETTINGEN BREDASTEENAKKER EN BREDAHUIFAKKER

In de jaren 1998–2001 heeft de gemeente Breda grootschalige opgravingen uitgevoerd in Breda-West.¹ In het aan de opgravingen gewijde rapport is het gedraaide aardewerk van twee nederzettingsterreinen, de Steenakker en de Huifakker, in een typologisch overzicht gepubliceerd.² Beide nederzettingsterreinen liggen op een dekzandrug, en zijn van elkaar gescheiden door het dal van de Bethlehemloop.³ In de onderliggende aardewerkpublicatie is uitgebreid ingegaan op de hoeveelheden en de verschillende vormen die tijdens de opgravingen zijn aangetroffen. In dit hoofdstuk worden eerst de globale gegevens van het gevonden aardewerk gepresenteerd. Daarna wordt met behulp van de gedateerde gebouwen en waterputten geprobeerd de ontwikkeling van het aardewerkspectrum door de tijd te volgen. Enkele bijzondere vormen zoals een kleine gladwandige amfoor en de versierde kommen van terra sigillata worden eruit gelicht omdat zij een bijzonder verhaal te vertellen hebben.

3.1 HET AARDEWERK GEKWANTIFICEERD

Het aardewerk uit de opgravingen op beide nederzettingsterreinen is allereerst, zoals in hoofdstuk 1 al is opgemerkt, op gangbare wijze en in aansluiting op de bestaande literatuur in een aantal categorieën opgedeeld. Daarna zijn de herkenbare randfragmenten op basis van de vorm typologisch benoemd (vormtype), waarbij zoveel mogelijk gangbare en veel gebruikte typologische benamingen zijn gebruikt. Bij de bestudering van de randfragmenten van deze vindplaatsen, maar ook die van de in de hoofdstukken 5, 7 en 10 behandelde vindplaatsen Venray-Hoogrieboek, Nistelrode-Zwarte Molen en Elst-Westeraam, bleek al snel dat veel scherven niet konden worden ondergebracht in de gangbare typologieën. Daarom is de typologische opbouw van het gevonden aardewerk in de oorspronkelijke rapportages vooral gebaseerd op het vondstmateriaal van de vindplaats zelf. Hetzelfde geldt voor het aardewerk uit de opgravingen in Breda-West. Door het ontbreken van parallellen in de handboeken hebben veel randvormen dan ook geen naam die daaraan is ontleend.⁴

Wand- en bodemfragmenten zijn zoveel mogelijk ondergebracht in de onderscheiden vormtypen, maar zoals gebruikelijk is dit bij de meeste scherven niet gelukt. Uitzonderingen hierop vormen terra sigillata, geverfde bekens en borden, 'kurkurnen'

categorie	N	MaxAI		EVE	MinAI
		+ hand	- hand		
terra sigillata	0,7	0,6	0,8	1,5	2,4
Belgische waar	1,1	1,2	1,4	2,0	2,9
geverfd aardewerk	2,1	1,3	1,6	2,2	2,1
gladwandig aardewerk	2,1	2,4	2,8	5,0	1,2
amforen	1,6	1,1	1,3	0,8	0,3
wrijfschalen	1,0	1,1	1,3	6,5	5,0
dolia	0,4	0,5	0,6	0,9	0,9
ruwwandig aardewerk	3,4	3,5	4,1	8,5	6,7
grijs Bataafs aardewerk	0,3	0,2	0,3	-	-
Low Lands ware 1	63,3	65,6	78,5	61,9	56,0
overig aardewerk	+	+	+	+	+
niet determineerbaar	1,7	1,6	1,9	-	-
kurkurnen	-	-	-	-	-
zoutaardewerk	7,3	4,5	5,4	2,2	6,7
handgevormd aardewerk	15,0	16,4	nvt	8,5	15,8
totaal%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
totaal	5942	4282	3582	29,6	341

1. Koot & Berkvens 2004.
2. Van Enckevort 2004a. De in de oorspronkelijke rapportage besproken losse vondsten en de nederzettingselementen van enkele andere nederzettingsterreinen (A. Klaassenstraat/huis 66 en bijgebouw 198, Emerakker/huis 39 en Moskes/huis 40–41) blijven verder buiten beschouwing. De losse vondsten zijn grotendeels buiten beschouwing gelaten omdat anders het prehistorische aardewerk, dat niet gemakkelijk te scheiden is van handgevormd aardewerk uit de Romeinse tijd, de berekeningen sterk zou verstoren.
3. Koot & Berkvens 2004, kaart 2.
4. Zie tabel 44.

Tabel 5. Overzicht van het vaatwerk in percentages uit de opgravingen op de Huifakker. + minder dan 0,05 %.

categorie	N	MaxAI		EVE	MinAI
		+ hand	- hand		
terra sigillata	1,0	1,1	1,5	1,2	1,4
Belgische waar	0,9	1,1	1,6	2,3	1,2
geverfd aardewerk	3,1	2,6	3,6	4,3	2,0
gladwandig aardewerk	1,6	1,9	2,6	3,7	1,2
amforen	1,0	1,0	1,4	1,0	0,2
wrijfschalen	1,9	1,4	1,9	6,4	5,6
dolia	0,6	0,7	1,0	0,2	0,3
ruwwandig aardewerk	2,7	3,4	4,7	10,7	8,4
grijs Bataafs aardewerk	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2
Low Lands ware 1	53,0	52,1	72,3	54,2	53,6
overig aardewerk	+	0,1	0,1	0,1	0,2
niet determineerbaar	3,3	3,4	4,7	0,1	0,1
kurkurnen	+	+	+	0,1	0,1
zoutaardewerk	3,4	3,1	4,4	0,2	0,8
handgevormd aardewerk	27,3	27,9	nvt	15,4	24,7
totaal%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
totaal	17419	11360	8201	80,9	1034

Tabel 6. Overzicht van het aardewerk in percentages uit de opgravingen op de Steenakker. + minder dan 0,05%.

functie	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	totaal
	ts	bw	ve	gl	am	wr	do	ru	gr	LL	ov	in	ku	zo	ha	
tafel aardewerk																64
beker	-	7	7	-	-	-	-	-	-	6	-	-	-	-	-	20
drinkkom	2	1	-	-	-	-	-	-	-	33	-	-	-	-	-	36
bord	5	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	8
kruik	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
fles	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
gebruiksaardewerk																228
pot/kom	-	-	-	1	-	-	-	15	-	121	-	-	-	-	54	191
bak	-	-	-	-	-	-	-	5	-	3	-	-	-	-	-	8
deksel	-	-	-	-	-	-	-	2	-	4	-	-	-	-	-	6
zout	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23	-	23
grote container																19
amfoor	-	-	-	-	1	-	-	-	-	11	-	-	-	-	-	12
dolium	-	-	-	-	-	-	3	-	-	4	-	-	-	-	-	7
specifiek aardewerk																21
wrijfschaal	1	-	-	-	-	17	-	-	-	2	-	-	-	-	-	20
kan	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
niet determineerbaar										5						5
totaal	8	10	7	4	1	17	3	23	-	191	-	-	-	23	54	341
keramisch voorwerp																
spijsteen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2

Tabel 7. De functionele onderverdeling van het aardewerk uit de nederzetting op de Steenakker gebaseerd op het MinAI. 1 terra sigillata, 2 Belgische waar, 3 geverfd aardewerk, 4 gladwandig aardewerk, 5 amforen, 6 wrijfschalen, 7 dolia, 8 ruwwandig aardewerk, 9 grijs Bataafs aardewerk, 10 Low Lands ware 1, 11 overig aardewerk, 12 niet determineerbaar, 13 kurkurn, 14 zoutaardewerk 15 handgevormd aardewerk.

functie	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
	ts	bw	ve	gl	am	wr	do	ru	gr	LL	ov	in	ku	zo	ha	totaal
tafel aardewerk																248
beker	3	8	21	-	-	-	-	-	-	17	-	-	-	-	-	49
drinkkom	5	-	-	-	-	-	-	-	-	175	-	-	-	-	-	180
bord	7	2	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	19
kruik	-	-	-	9	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	10
flës	-	1	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	6
gebruiks aardewerk																646
pot/kom	-	-	-	1	-	-	-	55	2	255	1	-	1	-	255	570
bak	-	-	-	-	-	-	-	19	-	25	-	-	-	-	-	44
deksel	-	-	-	-	-	-	-	8	-	16	-	-	-	-	-	24
zout	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	-	8
grote container																41
amfoor	-	-	-	1	2	-	-	-	-	24	-	-	-	-	-	27
dolum	-	-	-	-	-	-	3	-	-	10	1	-	-	-	-	14
specifiek aardewerk																62
wrijfschaal	-	-	-	-	-	58	-	-	-	2	-	-	-	-	-	60
kan	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2
niet determineerbaar	-	1	-	1	-	-	-	3	-	15	-	1	-	-	-	21
totaal	15	12	21	12	2	58	3	87	2	555	2	1	1	8	255	1034
keramisch voorwerp																
spinsteen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
weefgewicht	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
speelschijfje	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
meloenkraal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-

Tabel 8. De functionele onderverdeling van het aardewerk uit de nederzetting op de Steenakker gebaseerd op het MinAI (zie voor verklaring van de afkortingen tabel 7).

en dolia; vorm en baksel van scherven uit deze categorieën maken in veel gevallen wel een nadere type-aanduiding mogelijk. Naast een vormtypologische onderverdeling van de scherven zou ook een bakseltypologische onderverdeling van de scherven op zijn plaats zijn. In hoofdstuk 1 is al opgemerkt dat dit onmogelijk bleek, zodat dit in dit en de volgende hoofdstukken achterwege is gebleven.

Het aardewerk is op verschillende manieren gekwantificeerd (tabel 5–6).⁵ Het gaat daarbij om het tellen van het totale aantal scherven (N), het Maximum Aantal Individuen (MaxAI) waarvan deze scherven stammen en het aantal potten waarvan randfragmenten zijn gevonden, in zekere zin het Minimum Aantal Individuen (MinAI). Een vierde manier waarop de scherven zijn gekwantificeerd, is het *estimated vessel equivalent* (EVE) op basis van opgemeten randfragmenten.⁶

Tijdens de bestudering van het aardewerk uit de Romeinse tijd zijn 23361 scherven uit een gesloten context op beide nederzettingsterreinen gedetermineerd.⁷ Daartoe behoort ook het handgevormde aardewerk dat samen met het gedraaide aardewerk is aangetroffen in de nederzettingselementen (bijgebouw, graf, greppel, huis, waterput), kuilen en overige sporen. Onder het handgevormde aardewerk uit contexten uit de Romeinse tijd zitten weliswaar ook prehistorische scherven, maar daarvan mag worden aangenomen dat dit de in verschillende tabellen gepresenteerde resultaten slechts marginaal heeft beïnvloed. De scherven uit beide nederzettingen kunnen onderverdeeld worden in 1470 (6,3%) randfragmenten, 21248 (90,9%) wandfragmenten en 643 (2,8%) bodemfragmenten en zijn afkomstig van maximaal 15642 individuen. De tabellen 5–6⁸ geven een overzicht van het aardewerk uit beide nederzettingen. De belangrijkste verschillen worden vooral veroorzaakt doordat in de nederzetting op de Steenakker meer handgevormd aardewerk is gevonden. Alle gangbare soorten

5. Zie ook blz. 260–261 voor een overzicht van de verschillende manieren van kwantificeren.

6. Hierbij is van elk randfragment het resterende deel van de scherf op een cirkelkaart – opgedeeld in graden – gemeten ($360^\circ = 1$ vessel equivalent), waarna dit per categorie is opgeteld. Zie Orton 1980, 156–178; Orton, Tyers & Vince 1993, 169–173.

7. De losse vondsten zijn wel in de oorspronkelijke publicatie uitgewerkt. Zie voor aantallen losse vondsten Van Enckevort 2004a, 66, tabel 13.17.

8. Het laat-Romeinse handgevormd aardewerk ontbreekt in dit overzicht.

	1 ^e eeuw				2 ^e eeuw				3 ^e eeuw			
	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d
waterput 30	?	?	?									
huis 56	?	?										
waterput 18	?	?	?	?	?							
bijgebouw 122	?	?	?									
bijgebouw 142	?	?	?									
huis 38	?	?	?									
grafveldje	?	?	?									
huis 63												
huis 64												
waterput 37												
waterput 36					?	?	?	?				
waterput 38					?	?	?	?				
greppel 23					?	?	?	?				
greppel 27					?	?	?	?				
greppel 30					?	?	?	?				
huis 65					?	?	?	?				
huis 57												
huis 58												
waterput 31							?	?				
greppel 22							?	?				
waterput 32												
waterput 33												
huis 59												
huis 60												
huis 61												
huis 62												

Figuur 14. Op basis van aardewerk gedateerde nederzettingselementen op de Huifakker.

HE/RM

aardewerk uit de Romeinse tijd komen in Breda-West in meer of mindere mate voor. Het merendeel van het aardewerk, zowel de handgevormde waar als de Low Lands ware 1 stamt uit de regio. De gepresenteerde cijfers worden in paragraaf 12.3 in een breder kader geplaatst.

In de tabellen 7–8 zijn de randfragmenten van de verschillende categorieën aardewerk uit beide nederzettingen onderverdeeld naar functionele categorieën.⁹ Omdat het merendeel van het aardewerk vooral uit de 3^e eeuw stamt, zal de functieverdeling vooral het beeld uit die periode weerspiegelen. Opvallend is dat nagenoeg alle functioneel onderscheiden groepen, met uitzondering van de kannen, in de Low Lands ware 1 op de Steen- en Huifakker vertegenwoordigd zijn. In hoofdstuk 4 wordt nader ingegaan op het vormenscala binnen de op beide nederzettingsterreinen gevonden Low Lands ware 1. De gepresenteerde cijfers worden in paragraaf 12.3 in een breder kader geplaatst.

3.2 DE DATERING VAN GEBOUWEN EN WATERPUTTEN MET AARDEWERK

De in de vorige paragraaf gepresenteerde tabellen 5–8 geven een overzicht van het aardewerkspectrum in beide nederzettingen gedurende de 1^e en de 3^e eeuw. Zij geven echter geen directe informatie over het gebruik van aardewerk door de tijd heen. In het navolgende wordt allereerst de datering van de nederzettingselementen op een rij gezet.¹⁰ Omdat de ruimtelijke relaties tussen de nederzettingselementen (horizontaal-stratigrafische analyse) in beide nederzettingen niet zijn onderzocht kan alleen iets over het gebruik van het aardewerk door de tijd gezegd door de nederzettingselementen met behulp van het in de sporen gevonden aardewerk te dateren.¹¹ Daarna worden de nederzettingselementen in enkele historisch gedefinieerde groepen opgedeeld waardoor het mogelijk is om in de volgende paragraaf nader in te kunnen gaan op de ontwikkeling van het aardewerkspectrum door de tijd.

9. Hierin is ook het weinige aardewerk opgenomen dat in (de omgeving van) de graven op de Huifakker is gevonden.
10. Gebaseerd op Van Enckevort 2004a, 353–357, tabel 13.18.
11. Zoals in de paragrafen 7.4–5 duidelijk wordt gemaakt kleven aan het gebruik van scherven om nederzettingselementen te dateren bezwaren.

	1 ^e eeuw				2 ^e eeuw				3 ^e eeuw				4 ^e eeuw			
	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d
huis 43																
waterput 7																
waterput 24																
waterput 25																
waterput 26																
bijgebouw 40																
huis 33																
huis 36																
huis 37																
huis 46																
waterput 52																
grafveldje																
bijgebouw 83				?	?	?	?	?								
waterput 21					?	?	?	?								
greppel 10					?	?	?	?								
greppel 31					?	?	?	?								
huis 50																
huis 42																
waterput 27																
huis 45																
huis 51																
huis 53									?	?						
huis 54									?	?						
waterput 22									?	?						
huis 44																
waterput 20																
waterput 23																
waterput 58																
huis 47																
huis 48																
huis 52																
hutkom 2																
hutkom 3																
hutkom 4																
hutkom 1																
hutkom 5																>
hutkom 6																>

Figuur 15. Op basis van aardewerk dateerbare nederzettingselementen op de Steenakker.

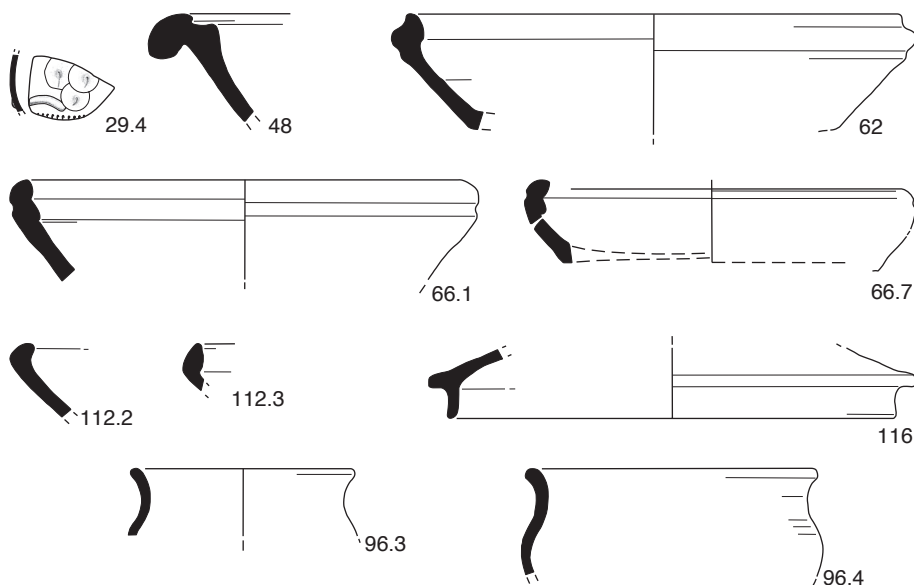
HE/RM

3.2.1 DE HUIFAKKER

In een eerste oogopslag wordt duidelijk dat de nederzettingselementen in de nederzetting op de Huifakker in twee perioden onderverdeeld mogen worden (fig. 14). Drie huizen, enkele bijgebouwen en waterputten en het kleine grafveld stammen uit de 1^e eeuw of het begin van de 2^e eeuw.¹² Het vroegst gedateerde aardewerk uit de Romeinse tijd bestaat uit drie scherven van een bakje Haltern 8 van arretina in waterput 30. Dergelijke bakjes mogen in de periode van 20 voor tot 30 na Chr. worden gedateerd, de vroegste fase van de Romeinse tijd. De scherven lijken niet direct de waterput te dateren, ook al omdat uit die periode geen huizen op de Huifakker zijn aangetroffen. Vermoedelijk is het bakje pas aan het einde van de 1^e eeuw in het ongereede geraakt, waarna de scherven in de waterput terecht zijn gekomen. De tweede opmerkelijke aardewerkvondst uit de tijd voor de Bataafse Opstand is een scherf van een terra nigra bakje cf. Conspectus 13 uit waterput 37, dat tussen 15 voor en 20 na Chr. gedateerd mag worden. Jonger (40 na Chr. tot begin 2^e eeuw) zijn een scherf van een parelurn uit waterput 36 en twee terra sigillata scherven van een kommetje Dragendorff 27 en een drinkkom Dragendorff 37 uit waterput 37.¹³ Vermoedelijk zijn de drie scherven uit deze waterput, samen met enkele scherven van niet zo

12. Zie Koot & Berkvens 2004, kaart 2.

13. De vormen Haltern 8, cf. Conspectus 13, parelurn, Dragendorff 27 en Dragendorff 37 zijn resp. beschreven en/of afgebeeld in: Van Enkevort 2004a, 283, Vt 3 en fig. 13.1.3; 289, fig. 13.3.20 en 292, Vt 20; 291, Vt 17; 283, fig. 13.1.4 en 284, Vt 4; Driessen 2004, 285, fig. 13.2c en 286.

Figuur 16. Aardewerk uit de tweede helft van de 3^e eeuw. Schaal 1:4. Naar Van Enkevort 2004, diverse figuren.

precies te dateren aardewerk, pas aan het eind van de 1^e eeuw in de bodem beland. Voor het eerst lijken er behalve zout ook andere voedingsmiddelen van elders te zijn aangevoerd in onder meer dolia en Low Lands ware 1. Het aardewerk laat zien dat het nederzettingsterrein in de 2^e eeuw niet bewoond was. Waar de bewoners rond het jaar 100 naar toe zijn getrokken, is onbekend. Omstreeks het jaar 200 werd de Huifakker opnieuw gekoloniseerd en daarna lijkt het terrein het grootste deel van de 3^e eeuw bewoond te zijn geweest.¹⁴

3.2.2 DE STEENAKKER

Hoewel een deel van de nederzetting op de Steenakker buiten de opgravingsgrenzen ligt, kan wel vastgesteld worden dat deze nederzetting een vergelijkbare ontwikkeling kent als die op de Huifakker (fig. 15). Vier huizen en enkele andere nederzettingselementen zijn in de 1^e eeuw of het begin van de 2^e eeuw te plaatsen. Voor-Flavisch aardewerk is niet aangetroffen. Opvallende (late) 1^e-eeuwse aardewerkvormen zijn op de Steenakker niet in een vroege context aangetroffen, maar zaten vooral tussen het jongere materiaal in de verdiepte stal van het in de 3^e eeuw te dateren huis 47. Het gaat om kleine fragmenten van een Belgische beker met visgraatversiering, een terra nigra pot Holwerda 26, een geverfde beker Stuart 2, een kruik Stuart 107, een handgevormd pot in een kurkurnbaksel en een gebronsde beker.¹⁵ Vergelijkbare vroege scherven van een terra nigra pot Holwerda 26 (huis 52), een pot in een kurkurnbaksel (huis 52) en een beker Stuart 2 (huis 52, hutkom 3) komen ook uit een late context. Twee van de oudste, goed gedateerde voorwerpen in Low Lands ware 1 zijn een oorfragment van een amfoor¹⁶ en een pot met 'kurkurnvormige' rand¹⁷ in de insteek van waterput 26, die een dendrochronologische datering heeft van 76 na Chr. Uit een vroege context komen ook een scherf van een fles Holwerda 25 (waterput 25)¹⁸ en een pot Holwerda 26 (waterput 28). De vroege vondsten van de Steen- en Huifakker geven aan dat de toenmalige bewoners contacten hebben gehad met de Romeinen aan de limes. Mogelijk hebben enkele mannen gediend in een van de Romeinse hulptroepen en waren zij in staat om dit vaatwerk te verwerven. Zij hebben het vermoedelijk tijdens een bezoek aan hun familie of na hun diensttijd mee naar huis genomen. Opvallend is dat het bij het eenduidig in de 1^e eeuw te dateren aardewerk in beide nederzettingen in het merendeel van de gevallen gaat om drinkgerei.

Zeer opvallend zijn verschillende fragmenten van aardewerk die in de late 3^e eeuw gedateerd mogen worden. Het gaat op de Steenakker om een wandfragment van een beker Chenet 333,¹⁹ twee wandfragmenten van spreukbekers Oelmann 33 (*Qualitätsware*) met beschildering uit Trier (fig. 16.29.4), twee wandfragmenten van drinkbekers Pirling 59–62 uit Trier die rond 300 of zelfs iets later gedateerd mogen

14. Koot & Berkvens 2004, kaart 2.
15. De vormen Belgische beker, Holwerda 26, Stuart 2, Stuart 107, kurkurn en gebronsde beker zijn resp. beschreven en/of afgebeeld in: Van Enkevort 2004a, 289, Vt 11, voetnoot 42; 289, fig. 13.3.23 en 292, Vt 23; 294, Vt 26; 297, Vt 32 en 298, fig. 13.6.32; 290, fig. 13.4.22 en 292, Vt 22; 290, fig. 13.4.25 en 293, Vt 25.
16. Van Enkevort 2004a, 324, 13.16f.
17. Van Enkevort 2004a, 335, fig. 13.23.103.2 en 337, Vt 103.
18. Van Enkevort 2004a, 289, fig. 13.3.24 en 292, Vt 24.
19. Van Enkevort 2004a, 284, Vt 8.

worden,²⁰ een randfragment van een wrijfschaal Vt 48 (fig. 16.48), een randfragment van een ruwwandige bak Vt 62 (fig. 16.62), acht randfragmenten van ruwwandig bakken Oelmann 112 (fig. 16.66.1 en 7), een randfragment van een oranje en twee randfragmenten van een grijze bak met haakvormige rand Brouwer 9.II.3 in Low Lands ware 1 (fig. 16.12.2–3), vijf randfragmenten van oranje deksels Oelmann 120b in Low Lands ware 1 (fig. 16.116) en de vijf randfragmenten potten cf. Stuart 201 met een S-vormig profiel in een aan Low Lands ware 1 verwant baksel behoren tot deze late groep aardewerk (fig. 16.96.3–4).²¹ Ook op de Huifakker zijn vergelijkbare late scherven gevonden. Het gaat om een randfragment van een ruwwandige bak Oelmann 112, een randfragment van een oranje bak Brouwer 9.II.3 in Low Lands ware 1, een randfragment van een deksel Oelmann 120b in hetzelfde fabrikaat en twee randfragmenten van de eerder genoemde potten met een S-vormig profiel.

Volgens gangbare ideeën komt er een ‘tijdelijk’ einde aan de bewoning van veel nederzettingen in Zuid-Nederland gedurende het derde kwart van de 3^e eeuw. Voor beide nederzettingen in Breda-West lijkt dit zeker niet op te gaan. Genoemde vondsten uit de tweede helft van de 3^e eeuw of het begin van de 4^e eeuw geven voor zowel de Huif- als Steenakker alle aanleiding om te veronderstellen dat de bewoning tot omstreeks het jaar 300 doorgaat. In totaal gaat het om vier wandfragmenten en 27 randfragmenten. Op een totaal van 15.642 MaxAI is dit maar 0,17%, terwijl de genoemde randfragmenten maar 1,96% van het MinAI uitmaken. Dit zijn zulke kleine aantallen dat ze bij een quick-scan van het aardewerk en een oppervlakkige determinatie gemakkelijk over het hoofd kunnen worden gezien. Als dit het geval is wordt de einddatering van zulke nederzettingen standaard tussen 250–270 geplaatst. Een gedetailleerde analyse van het aardewerk, zoals dat bij beide nederzettingen in Breda-West is uitgevoerd, maakt het mogelijk het einde nader te preciseren. Het is zelfs goed mogelijk dat de nederzetting Steenakker nog langer continu is bewoond omdat er ook laat-Romeinse vondsten in het opgegraven deel zijn aangetroffen.

1 ^e eeuw	huis 33, 36–38, 43, 46, 56, 63–64, bijgebouw 40, 122, 142
3 ^e eeuw	huis 42, 45, 50–51, 53–54, 57–58, 65, bijgebouw 83
ca. 250–300	huis 59–62, 64
ca. 275–300	huis 47–48, 52, hutkom 1–4
4 ^e eeuw	hutkom 5–6

Tabel 9. De nederzettingselementen gegroepeerd per periode.

3.3 DE ONTWIKKELING VAN HET AARDEWERKSPECTRUM DOOR DE TIJD

Om de ontwikkeling van het aardewerkspectrum door de tijd te volgen zijn de verschillende nederzettingselementen op basis van het gedateerde aardewerk onderverdeeld in verschillende perioden (tabel 9). De waterputten en greppels zijn buiten beschouwing gelaten, omdat deze gedurende langere perioden open gelegen hebben. Of het overzicht in tabel 10 daadwerkelijk de aardewerkspectra in de onderscheiden perioden weerspiegelt, is moeilijk te zeggen, omdat enerzijds niet alle huizen goed te dateren zijn en anderzijds het aardewerk uit een oudere periode het beeld kan vertroebelen. Zo valt op dat het percentage handgevormd aardewerk in de gebouwen uit de 3^e eeuw zeer hoog is, terwijl zeker aan het begin van die eeuw nauwelijks nog handgevormd aardewerk in de regio is vervaardigd. Mogelijk gaat het om opspit, maar het is heel goed mogelijk dat het handgevormde aardewerk in de tweede helft van de 3^e eeuw weer in de regio is vervaardigd.²²

Het aardewerkspectrum in de nederzettingen op de Steenakker en Huifakker wordt in de 1^e eeuw gedomineerd door het handgevormde aardewerk en de eerste in de regio vervaardigde producten in de Low Lands ware 1. Slechts weinig van buiten de regio vervaardigde gedraaide aardewerk bereikte de nederzettingen. Het jongste spoor, waarvan zeker is dat het handgevormde aardewerk nog uit deze periode stamt, is graf 30, waarin naast een geveerde beker en een ruwwandige pot ook handgevormd aardewerk is meegegeven.²³ Het grafveldje waarvan dit graf deel uitmaakt, ligt ten zuidoosten van de nederzetting op de Steenakker. Het markeert tevens het einde van de 1^e-eeuwse nederzetting op de Steenakker.

20. Van Enkevort 2004a, 296, Vt 30.

21. De oorspronkelijke vormtype-aanduiding is gehandhaafd waardoor het parallelle gebruik van de onderliggende aardewerkpublicatie (Van Enkevort 2004a) wordt vergemakkelijkt.

22. Zie ook Reigersman-van Lidth de Jeude 2002; Reigersman-van Lidth de Jeude & Vanderhoeven 2010.

23. Van Enkevort 2004a, 350, fig. 13.27.

categorie	1 ^e eeuw	3 ^e eeuw	ca. 250–300	ca. 275–300	4 ^e eeuw
terra sigillata	–	0,3	0,5	1,2	–
Belgische waar	–	1,1	1,1	1,4	–
geverfd aardewerk	–	0,6	1,6	3,3	–
gladwandig aardewerk	–	1,4	2,5	1,8	–
amforen	–	0,9	0,6	1,3	–
wrijfschalen	–	–	1,0	1,6	–
dolia	–	0,6	0,1	0,7	–
ruwwandig aardewerk	–	2,6	4,3	3,2	–
grijs Bataafs aardewerk	–	0,6	0,1	0,1	–
Low Lands ware 1	5,4	40,2	82,1	60,6	12,7
overig aardewerk	–	0,3	1,2	0,1	–
niet determineerbaar	3,1	5,8	+	3,2	8,9
kurkurnen	–	–	–	+	–
zoutaardewerk	5,4	1,1	0,5	3,7	1,3
handgevormd aardewerk	86,1	44,5	4,4	17,8	77,1
totaal%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
MaxAI	129	348	3021	7578	79

Tabel 10. De categorieën in percentages onderverdeeld naar perioden. + minder dan 0,05 %.

Rond het jaar 100 of kort daarna lijken beide nederzettingsterreinen te zijn verlaten, althans uit het aardewerk en de dendrochronologische en de ¹⁴C-dateringen kan niet worden afgeleid dat er in de 2^e eeuw mensen op de Huif- en Steenakker hebben gewoond. Pas in de 3^e eeuw gaan er weer mensen op de beide onderzochte, hogere delen van het landschap wonen. Uit tabel 10 blijkt dat het aardewerkspectrum er geheel anders uitziet dan in de 1^e eeuw. Het handgevormde aardewerk is vervangen door de Low Lands ware 1, dat onder meer is gefabriceerd in het nabij gelegen Bergen op Zoom.²⁴

Bijna driekwart van het aardewerk in de 3^e eeuw kan tot de Low Lands ware 1 gerekend worden. Breda-West ligt niet alleen op basis van de kwantiteit, maar ook door het brede vormenrepertoire in het kerngebied van de verspreiding van dit soort aardewerk. Elders vervaardigd aardewerk is, al dan niet met inhoud, aangevoerd en maakt slechts 25 % uit van de totale hoeveelheid aardewerk. Het gaat om terra sigillata uit het noordoosten van Gallië, waarbij Trier en de Argonnen belangrijke productiegebieden moeten zijn geweest. Het geverfde aardewerk stamt gedeeltelijk ook uit dezelfde regio's; een ander deel is afkomstig uit het Duitse Nederrijngebied, waarvan Keulen het centrum vormde. De Belgische waar lijkt vooral afkomstig te zijn uit België. Daarnaast zijn er enkele scherven gevonden die wijzen op een mogelijke herkomst uit Engeland.²⁵ De kruiken zijn voor een deel afkomstig uit het Rijnland, een ander deel komt uit het stroomgebied van de Maas in België en Zuid-Limburg. Waarschijnlijk mag hetzelfde gezegd worden van de dolia die met inhoud naar Breda zijn getransporteerd. Bij amforen ligt het iets genuanceerder. De olijfolie in de Dressel 20 amforen komt uit Spanje, in de Pélichet 47 amforen is wijn uit Zuidoost-Frankrijk aangevoerd en de middelgrote standamforen zouden, gevuld met wijn, voornamelijk uit het Midden-Rijngebied kunnen stammen. De wrijfschalen en het ruwwandige aardewerk komen gedeeltelijk uit het Rijnland. Een ander deel is vermoedelijk uit België en Noord-Frankrijk afkomstig. Enkele scherven van het grijze aardewerk stammen uit een Bataafse context en zijn in Noordoost-Brabant of de Betuwe geproduceerd. Tot slot kan geconstateerd worden dat tot het einde van de 3^e eeuw zout is aangevoerd uit het kustgebied van Noordwest-Frankrijk en West-België.

In de 4^e eeuw veranderde het aardewerkspectrum spectaculair. Waarschijnlijk hangt dit samen met een culturele omslag doordat Franken zich vestigden op de Steenakker. Of kolom 6 van de tabel 10, gezien het beperkte aantal nederzettingselementen dat uit die tijd is onderzocht, daadwerkelijk het aardewerkspectrum uit 4^e eeuw weerspiegelt, is niet helemaal met zekerheid te zeggen. Het handgevormde aardewerk domineert in ieder geval opnieuw, terwijl de Low Lands ware 1, zij het in kleinere hoeveelheden, nog steeds werd vervaardigd. Dit laatste sluit aan bij de vondst van een aantal scherven van de potten Holwerda 140–142 in een waterput in de wachttoren Wijchen-De Tienakker die kort na 350 afbrandde.²⁶

24. De Clercq & Degryse 2008, 454–455.

25. Van Enkevort 2004a, 339–340.

26. Van Enkevort 2011a, 55–56.

functiegroep	1 ^e eeuw	3 ^e eeuw	ca. 250–300	ca. 275–300	4 ^e eeuw
tafelaardewerk	–	9	24	30	22
kruik	–	–	1	1	–
fles	–	–	–	1	–
gebruiksaardewerk	100	79	61	56	78
grote container	–	3	5	4	–
specifiek aardewerk	–	3	8	6	–
niet determineerbaar	–	6	1	2	–
totaal%	100	100	100	100	100
MinAI	14	33	186	622	9

Tabel 11. Functies van het aardewerk onderverdeeld naar perioden in percentages.

In tabel 11 is het aardewerk, met uitzondering van spinsteenjes, weefgewichten en speelschijfe, onderverdeeld naar functies. Voor de vervaardiging van de tabel zijn dezelfde nederzettingselementen gebruikt als voor tabel 10. Wel is het aantal individuen in enkele kolommen aan de lage kant wat van invloed kan zijn op de resultaten. Als de onderverdeling naar fabrikaat buiten beschouwing wordt gelaten, is een afname in het gebruiksaardewerk tot in de late 3^e eeuw zichtbaar. Tegelijkertijd vertoont het tafelaardewerk, in het bijzonder het drinkgerei, in diezelfde periode een stijgende lijn. Deze ontwikkeling kent in de 4^e eeuw een kentering, de hoeveelheid gebruiksaardewerk neemt dan toe, wat weer ten koste gaat van het tafelaardewerk. Opvallend is het geringe aantal kruiken. Vermoedelijk is dit een regionaal verschijnsel.

3.4 EEN SOUVENIR UIT BERGEN OP ZOOM

In de bovenzijde van waterkuil 13 op de Huifakker is een kleine Romeinse amfoor (fig. 17.2) gevonden die bijzondere aandacht behoeft. De amfoor is nog heel en van een gladwandig fijn wit fabricaat. Op basis van het handgevormde aardewerk wordt de waterkuil echter in de vroege ijzertijd gedateerd.²⁷ De amfoor lijkt dan ook geen direct verband te houden met de waterkuil. Opvallend is dat behalve de amfoor geen ander Romeins aardewerk in de vulling van de waterkuil is aangetroffen. Dit lijkt de mogelijkheid uit te sluiten dat de amfoor als afval op deze plek terecht is gekomen. Vermoedelijk gaat het om een intentionele depositie in de in de Romeinse tijd nog zichtbare depressie die de in onbruik geraakte waterkuil in het landschap heeft achter gelaten. Mogelijk heeft men daartoe eerst nog een kuil in de depressie gegraven, maar als deze er al is geweest, dan was zij in ieder geval niet archeologisch zichtbaar tijdens de opgraving. Naar de reden van deze depositie van dit bijzondere voorwerp kan slechts gegist worden.²⁸

In de binnenstad van Bergen op Zoom is tijdens opgravingen in 2002–2004 en 2007 op het Thaliaplein, achter de voormalige St. Gertrudiskerk, in een ondiepe laagte van 25 bij 50 m aan de voet van de kerkheuvel een groot aantal fragmenten van dergelijke miniatuur-amforen gevonden. Zij concentreren zich samen met scherven van ander aardewerk op het westelijke talud van de depressie.²⁹ Het minimum aantal individuen op basis van randfragmenten bedraagt 456 exemplaren, 365 in een zachte en roodbakkende variant³⁰ en 91 in een harde en witbakkende variant. De rode exemplaren variëren in hoogte van 11 tot 15 cm (fig. 17.1 onder), de witte tussen de 16 en de 20 cm (fig. 17.1 boven). Het baksel van de eerstgenoemde variant komt overeen met die van de in Bergen op Zoom vervaardigde Low Lands ware 1.³¹ In de depressie is ook een aantal fragmenten van dakpannen gevonden. Een deel daarvan is van dezelfde klei vervaardigd als de rode miniatuur-amforen.³² Van de witbakkende exemplaren is de herkomst vooralsnog onbekend, al wordt niet uitgesloten dat ze in Bergen op Zoom met geïmporteerde klei zijn vervaardigd. Het op de Huifakker gevonden exemplaar behoort tot de tweede variant.

Het vondstcomplex wordt grotendeels gedateerd in het tweede en derde kwart van de 2^e eeuw. De amforen zijn verre van compleet en vermoed wordt dat ze opzettelijk zijn gebroken. Op basis van scherven van de miniatuur-amforen en de munten in de depressie constateren zowel Niemeijer als Vermunt, De Clercq en Degryse dat in Bergen op Zoom na Domburg en Colijnsplaat een derde cultusplaats in de delta

27. Berkvens 2004, 136–137.

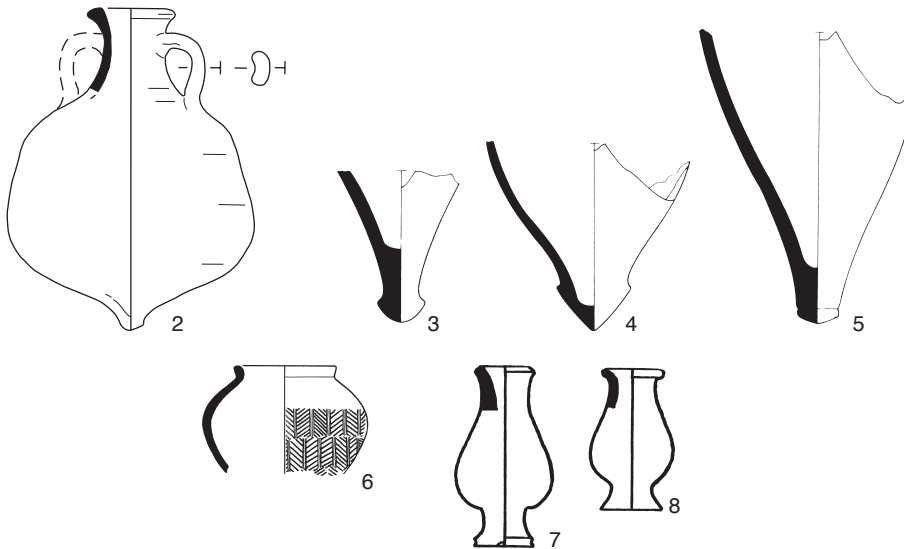
28. Zie ook Berkvens 2004, 136–137.

29. Niemeijer 2009a (=2009b); Vermunt, De Clercq & Degryse 2009; Vermunt & Van der Kallen, 2012, 11–18.

30. Verschillende kleurvarianten komen voor, beige, roze, oranje en bruin.

31. De Clercq & Degryse 2008, 454–455.

32. Van Pruissen 2009.

Figuur 17. 1 miniatuur-amfoor uit Bergen op Zoom, 2 miniatuur-amfoor van de Huifakker, 3–5 bodems van miniatuur-amforen uit Born-Buchten, 6–8 miniatuur-bekers uit Nijmegen. Schaal 1:4 (2–8). Naar Vermunt, De Clercq & Degryse 2009, 205, fig. 5 (1)/Van Enckevort 2004, 298, fig. 13.6.39 (2)/naar Willems 1983, 253, fig. 36.2–5 (4–5)/naar Heirbaut & Van Enckevort 2009, 33, fig. 4.1.1 (6)/naar Stuart 1977a, pl. 18.270–271 (7–8).

van de Schelde moet hebben gelegen. „Het grote aantal van één soort object én het mini-formaat van de amforen uit Bergen op Zoom lijken vooral te wijzen op een rituele functie. Ook de vondstcontext, een ven of moerassige laagte waarin het vondstmateriaal is aangetroffen, wijst in die richting. (...) Het vondstensemble moet geïnterpreteerd worden als het resultaat van een over een langere periode herhaald religieus ritueel in een niet-funeraire context. In dit ritueel fungeren de mini-amforen als offergaven. (...) De rituele handeling kan misschien als volgt voorgesteld worden: de offergave, in dit geval de mini-amfoor, werd op een daarvoor aangewezen plaats ritueel gebroken, waarna de scherven verzameld werden en in de depressie geworpen.”³³ Deze interpretatie sluit aan bij die van Kiernan „that most miniature ceramic containers from sanctuary sites were used to hold fixed rations of incense, unguents, or oils and perfumes needed in certain cult rituals, such as the anointing of cult statues.” Ook kunnen zij, als het om miniatuur-bekers of -borden gaat, volgens hem voor een ritueel drankje (van water uit de heilige bron) gebruikt zijn. „Alternatively, they may have held representative scraps of food and drink from a ritual meal, or the offerings from the first fruits of a harvest.” Tot

33. Niemeijer 2009a, 41 en 43. Deze interpretatie komt overeen met die van Vermunt, De Clercq & Degryse 2009, 2007.

Figuur 18. Miniatuur-bekers en -flesjes van het tempelterrein in Karden in het Rheinisches Landesmuseum in Bonn. 117

slot oppert Kiernan nog de mogelijkheid dat de miniatuur-bekers en -potten zijn gebruikt als kandelaar.³⁴

Het is goed mogelijk dat kleine amforen, bekers en potten ter plaatse in een rituele context gebruikt zijn, maar dit verklaart nog niet de verspreiding van de miniatuur-amforen buiten Bergen op Zoom. Bovendien zijn de scherven van de miniatuur-amforen in een depressie gevonden waarin ook andere zaken als dakpanfragmenten en ander 'niet ritueel gebroken', gewoon nederzettingaardewerk (wrijfschalen etc.) zijn gevonden. Voorts past het zeer incomplete karakter van de miniatuur-amforen in Bergen op Zoom ook goed bij een andere, meer alledaagse interpretatie. Het is mogelijk dat het in de depressie aangetroffen materiaal geïnterpreteerd mag worden als het afval van een nabij de vermoede cultusplaats gelegen winkel waar de miniatuur-amforen en andere (semi-)religieuze parafernalia gekocht konden worden. „*Characteristisch für ein Heiligtum wie auch besonders für ein Quellheiligtum sind Miniaturgefäße, wie man sie auch schon in griechischer Zeit findet...*”³⁵ Het is in dit verband heel goed mogelijk dat de marketenter Genialis, die in de cultusplaats Elst-Westeraam een graffito (fig. 107.4) heeft achtergelaten, een vergelijkbare winkel of kraam bij dit heiligdom heeft gehad, al is onbekend wat voor producten hij verkocht. De miniatuur-amforen van Bergen op Zoom passen goed binnen de thematiek die Künzl en Koepfel in hun boek *Souvenirs und Devotionalien. Zeugnisse des geschäftlichen, religiösen und kulturellen Tourismus im antiken Römerreich* behandelen.³⁶ Zij zijn speciaal voor de bezoek(st)ers van het heiligdom in Bergen op Zoom gemaakt en daarna gevuld met olie, 'heilig water' of een andere vloeistof. De bedevaartgangers hebben deze miniatuur-amforen met inhoud gekocht en als souvenir mee naar huis genomen. Dit zou de aanwezigheid van de miniatuur-amfoor in Breda kunnen verklaren. Wat betreft de functie zijn er parallellen met de bekende Menasampullen uit Egypte, die op tal van vindplaatsen uit de laat-Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen worden aangetroffen.³⁷ De met de miniatuur-amforen uit Bergen op Zoom vergelijkbare exemplaren uit de grafvelden van *Oppidum Batavorum*, *Ulpia Noviomagus* en *Colonia Ulpia Traiana*³⁸ en het exemplaar van het nederzettingsterrein op de Huifakker in Breda laten zien dat mensen ook al in de Romeinse tijd grote afstanden aflegden om hun favoriete bedevaartplaats te bezoeken.

Ook nabij het aan Arcanua gewijde heiligdom in Born-Buchten zijn miniatuur-amforen aangetroffen, maar dan van een ander type (fig. 17.3–5).³⁹ Of de nabij de tempel van Empel en in Bladel-Kriekeschoor aangetroffen fragmenten van miniatuur-amforen uit Bergen op Zoom dan wel uit Born-Buchten of van een ander heiligdom afkomstig zijn, is nog onbekend.⁴⁰ Men moet wel oppassen met miniatuur-amforen waarvan de herkomst niet zeker is. Zo heeft Miranda Green twee miniatuur-amforen uit Norton (North Yorkshire) in haar overzicht van 'votive models' in Romeins *Britannia* opgenomen.⁴¹ Nader onderzoek leerde echter dat het moderne souvenirs uit Spanje zijn.⁴²

Aan de bezoekers van cultusplaatsen werden niet alleen miniatuur-amforen verkocht. Zo zijn nabij de Gallo-Romeinse tempel in Zottetegem-Velzeke verschillende kleine, biconische bekers aangetroffen die vermoedelijk voor hetzelfde doel zijn gemaakt.⁴³ Een fragment van een ander type miniatuur-beker is direct ten oosten van de castra van het Tiende Legioen in Nijmegen gevonden (fig. 17.6).⁴⁴ Het gaat

34. Kiernan 2009, 168.

35. Künzl & Koepfel 2002, 18.

36. Künzl & Koepfel 2002.

37. Kaminski 2006.

38. Niemeijer 2009a, 41, noot 54–56.

39. Willems 1983, 251–252. Zie ook Bloemers 1977, 19–22.

40. Niemeijer 2009a, 41, noot 59.

41. Green 1978, 65, pl. 120, nr. Norton 1; 1981, 261, fig. 4, 13.1–2, 262 en 268–269, nr. 13.

42. Hall 1983, 262, fig. 7.

43. Meex & Mertens 1973, 5–21.

44. Heirbaut & Van Enckevort 2009, 33, fig. 4.1.1.

om een terra nigra beker Holwerda BW31d met een rolstempelversiering in een visgraatmotief.⁴⁵ Vergelijkbare bekers zijn in grotere aantallen bekend van de dicht bij elkaar gelegen tempelsterreinen in Karden (fig. 18.1) en Barweiler (D.). Zulke bekers worden met behulp van andere bijgaven in het grafveld van Wederath gedateerd in de late 1^e eeuw.⁴⁶ Dit sluit aan bij de datering van het exemplaar uit Nijmegen.⁴⁷

Een andere groep miniatuur-vaatwerk zijn voorwerpen die als kandelaars of amfoorstop te boek staan. Uit Nijmegen worden er 16 vermeld door Stuart. Zij zijn 7–12 cm hoog en in verschillende baksels uitgevoerd (fig. 17.7–8).⁴⁸ Ook op de nederzettingsterreinen Kerkrade-Holzkuil en Tiel-Passewaaij zijn zulke voorwerpen gevonden.⁴⁹ Vergelijkbare, reducerend gebakken ‘flesjes’ zijn in grotere hoeveelheden op het tempelsterrein in Karden aangetroffen (fig. 18.2). Grote hoeveelheden zijn ook op het tempelsterrein op de Martberg gevonden. Veel van de enkele honderden stuks daar gevonden miniatuur-vaatwerk wordt gevormd door zulke flesjes, de rest bestaat uit kruikjes. Het merendeel is roodbruin van kleur.⁵⁰ „*Sie können für besonders exklusive Dinge wie Kräuter, Honig, Salben oder Duftstoffe vorgesehen gewesen sein – oder rein symbolische Opfergaben, denn fast immer weisen sie Spuren der Zerstörung auf. (...) Das Zerschlagen war offenbar Teil des Ritus...*”⁵¹ Anders gevormde miniatuur-flesjes in ‘proto-terra nigra’ zijn bekend van de vroeg-Romeinse cultusplaats La Taille Marie in Aisneau-Presles in de Belgische provincie Henegouwen.⁵²

Samenvattend mag aangenomen worden dat een deel van het op en bij Romeinse cultusplaatsen gevonden miniatuur-vaatwerk ter plekke kapot is gegaan of ritueel gebroken is. Een ander deel is door bedevaartgangers als religieus aandenken of souvenir mee naar huis genomen. Daar is het na verloop van tijd kapot gegaan of meegegeven in een graf. Het kopen en meenemen van religieuze souvenirs is van alle tijden. Ook moderne bedevaartgangers kopen in plaatsen als Lourdes nog steeds vaatwerk (al dan niet met inhoud) voor thuis. Tot slot kan nog worden opgemerkt dat in figuur 41 twee voorwerpen zijn afgebeeld die door de bewoners van een kleine landarbeidersnederzetting in Kerkrade als souvenirs mee naar huis zijn genomen. Het gaat om een beeldje van een beer uit Keulen en een spreukbeker uit Trier. Beide zijn kort na het midden van de 3^e eeuw, naar aangenomen mag worden uit religieuze motieven, samen met vaatwerk in een kuil geplaatst.

3.5 VERSIERDE DRINKKOMMEN DRAGENDORFF 37

Aardewerk uit de 2^e eeuw dat eenduidig in die periode te dateren is ontbreekt nageen geheel op de Steen- en Huifakker. De weinige in die eeuw te dateren scherven zijn opmerkelijk genoeg alle afkomstig van versierde drinkkommen Dragendorff 37 aangetroffen.⁵³ In tabel 12 zijn deze op een rij gezet. De scherven van deze kommen zijn allemaal afkomstig uit een 3^e-eeuwse context. De scherven van deze drinkkommen uit huis 47 op de Steenakker laten nog veel duidelijker zien dat zij soms heel lang in familiebezit bleven voordat ze in scherven zijn gevallen, de oudste misschien wel 180 jaar, de jongste nog zeker 70/80 jaar. De Flavisch gedateerde scherf uit waterput

individu	datering	context	datering overige aardewerk
a	rond 150	Huifakker huis 59	3B
b	120–170	Huifakker waterput 37, nazakking	1d
c	79–98	Huifakker waterput 37, insteek	1d, dendro 85 na Chr.
d	125–160	Huifakker greppel 22	3
e	117–161	Steenakker huis 47	3d
f	190–210	Steenakker huis 47	3d
h	138–192	Steenakker huis 47	3d
i	150–160	Steenakker huis 47	3d
j	120–170	Steenakker huis 47	3d
k	120–170	Steenakker huis 47	3d
l	138–189	Steenakker huis 52	3d
n	70–98	Steenakker huis 47	3d
q	79–98	Steenakker waterput 26, insteek	1d, dendro 76 na Chr.
r	160–190	Steenakker omgeving huis 51/52	–

Tabel 12. Overzicht van de versierde drinkkommen Dragendorff 37.

45. Vgl. Nickel 1999, 106, fig. 91, Typ 1 en pl. 66.
46. Nickel (1999, 104–110) somt in de beschrijving van de kleine bekers uit Karden een aantal andere vindplaatsen van dergelijk miniatuur vaatwerk op die in veel gevallen, maar niet uitsluitend, met heiligdommen in verband staan.
47. Zie ook Stuart 1977a, 69, type 152 en pl. 18.278–279.
48. Stuart 1977a, 67–68, type 151A en pl. 18.270–271.
49. Wiepking 2005, 188, fig. 6.17; Van Kerckhove 2006, 132, fig. 8.24.
50. Nickel & Thoma 2005, 371, fig. 25.
51. Nickel 2006, 75–76.
52. Vokaer 2012, 101 en 109, fig. 5.5–12.
53. Naar Driessen 2004.

37 op de Huifakker en de even oude scherf uit waterput 26 op de Steenakker stammen van drinkkommen die zeer kort na hun vervaardiging zijn gebroken, zo blijkt uit de vondstlocatie (insteek!) in beide waterputten en de bijbehorende dendrodateringen.⁵⁴ Het verschil in datering tussen de scherven uit de huizen enerzijds en die uit de waterputten anderzijds is opmerkelijk. Hoewel niet te bewijzen, zijn de scherven uit de waterputten misschien afkomstig van drinkkommen die ritueel zijn gebroken tijdens de aanleg van de waterputten.⁵⁵

Opvallend is dat in beide nederzettingen geen scherven van 3^e-eeuwse drinkkommen Dragendorff 37 zijn aangetroffen. Waren zulke kommen in de 3^e eeuw niet bereikbaar voor de bewoners van Breda-West of moet er aan een andere verklaring gedacht worden? In de verdiepte stal van huis 47 op de Steenakker zijn scherven van zeven van zulke drinkkommen aangetroffen met een datering tussen 70 en 210 na Chr. Het huis zelf is met behulp van ander aardewerk aan het einde van de 3^e eeuw gedateerd, waardoor er een gat van ongeveer 80 jaar zit tussen de datering van de scherf van de jongste drinkkom en die van het huis zelf. De indruk bestaat dat dergelijke kommen een zekere prestigieuze waarde voor de bewoners van de Steenakker gehad moeten hebben. Men ging er voorzichtig mee om. Als er in incidentele gevallen toch een drinkkom kapot ging, is het meestal een exemplaar dat al enkele generaties oud is.

Het ontbreken van scherven van zulke drinkkommen uit de 3^e eeuw, die in andere landelijke nederzettingen wel worden aangetroffen, zou er op kunnen duiden dat deze door de bewoners zijn meegenomen toen ze rond het jaar 300 de nederzetting hebben verlaten. Deze kommen hebben nooit de kans gekregen om tijdens hun verblijf in Breda kapot te gaan. Maar het is ook mogelijk dat zij tijdens het grafritueel een belangrijke functie hebben vervuld. In dat geval zouden in het nog niet ontdekte grafveld van beide nederzettingen, scherven van 3^e-eeuwse drinkkommen of misschien zelfs complete exemplaren kunnen worden aangetroffen.

In het grafveld Weert-Molenakkerdreef zijn enkele scherven van terra sigillata kommen Dragendorff 37 gevonden.⁵⁶ Deze zijn niet in de graven aangetroffen maar slingerden rond op het terrein. Drie van de vier individuen zijn verbrand. Zij zijn te dateren in het laatste deel van de 1^e eeuw of het begin van de 2^e eeuw. Hetzelfde lijkt het geval te zijn bij een fragment van een bord Dragendorff 15/17. In contemporaine graven ontbreekt dergelijk vaatwerk. In diezelfde tijd is er slechts weinig terra sigillata in de nederzettingen in omloop; althans er zijn tijdens de opgraving nauwelijks resten van gevonden.⁵⁷ Dit aardewerk moet eerder ook aanwezig zijn geweest in de nederzettingen. Het lijkt erop dat terra sigillata in Weert in die tijd niet, net als in Breda-West, als doorsnee gebruiksaardewerk is gebruikt, maar als zaken waaraan de bezitters een zeker prestige ontleenden. Na hun dood lijkt het op ceremoniële wijze gebruikt te zijn tijdens de crematie- en begrafenisplechtigheden.

Toch is het niet zo dat in elke nederzetting de versierde terra sigillata kommen zo lang in gebruik zijn geweest of een functie tijdens het begrafenisritueel hebben vervuld. Zo zijn de meeste in de nederzetting Venray-Hoogrieboek gevonden scherven van kommen Dragendorff 37 kort voor of tijdens het gebruik van de boerderijen P en Q vervaardigd.⁵⁸

54. Brandenburgh & Kooistra 2004, 35, tabel 2.3.

55. Vgl. de schoenool in de insteek van de waterput in de nederzetting Venray-Hoogrieboek (Van Driel-Murray 2000).

56. Hiddink 2003.

57. Van Enkevort & Huisman 1998, 68, tabel 3.

58. Kalee 2000.

